

Modernite ve Aile: Seküler Kuramlar ile İslam Aile Anlayışının Farklılıkları 6

Fatih Aydın¹

Özet

Bu çalışma, modernitenin aile kurumunu nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün, seküler aile kuramları ile İslam'ın aile anlayışı arasındaki temel farklılıkları nasıl görünür kıldığını incelemektedir. Moderniteyle birlikte öne çıkan akılcılık, bireyselleşme, özgürlük ve tüketim kültürü gibi değerler, aileyi kutsal bir kurum olmaktan çıkararak bireysel rıza ve çıkar temelli sözleşmesel bir yapıya indirgemıştır. Sekülerleşme süreci, aile kurumunu toplumsal dayanışma, ahlâkî sorumluluk ve ilahî referanslardan uzaklaştırarak geçici, pragmatik ve hak merkezli bir yapıya dönüştürmüştür. Buna karşılık İslam düşüncesi, aileyi yalnızca biyolojik ya da hukuki bir birliktelik olarak değil; ilahî irade, ahlâk ve sorumluluk temelleri üzerine kurulu kutsal bir kurum olarak tanımlar. Kur'an ve Sünnet'e dayanan bu yaklaşımda aile, birey ile toplum arasındaki dengeyi koruyan, sevgi, merhamet ve adalet ilkeleriyle şekillenen bütüncül bir sistemdir. Çalışma, iki paradigma arasındaki farkların yüzeysel toplumsal uygulamaların ötesinde, derin ontolojik ve epistemolojik temellere dayandığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, İslam'ın sorumluluk merkezli aile anlayışı, modern seküler yaklaşımların bireyci yönelimlerine karşı, toplumsal bütünlüğün ve değer sürekliliğinin korunması açısından alternatif bir model sunmaktadır.

Giriş

Modernite, toplumun yerleşik değerlerini ve kurumlarını derinden sarsan bir paradigma olarak aile yapısında da köklü değişimlere yol açmıştır. Aydınlanma düşüncesinin şekillendirdiği modern anlayış bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü merkeze alarak, geleneksel toplumsal düzenin üzerine kurulu olan ortak inanç ve sorumluluk temellerini büyük ölçüde dönüştürmüştür. Bu süreçte, uzun yıllar boyunca kutsal bir bağ ve toplumsal bütünlüğün

1 Doç.Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din bilimleri, fatihaydin@duzce.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-0672-5822

sembolü olarak görülen aile, modern dönemde daha çok bireylerin karşılıklı rızasına dayanan bir sözleşme biçimine bürünmüştür. Her toplumda bu dönüşümün seyri ve etkisi farklı olsa da, birçok sosyal bilimciye göre aile kurumu giderek yıpranmakta, çözülme eğilimi göstermekte ve geleceğine ilişkin belirsizlikler artmaktadır.

Aile, yalnızca kadın ve erkeğin birlikteliğiyle sınırlı bir yapı olmaktan çok, toplumun ve kültürel kimliğin sürekliliğini sağlayan bir kurumdur. Ancak modern yaşamla birlikte bu kurum, bireysel tercihler, duygusal tatmin arayışları ve pragmatik çıkar ilişkileri temelinde yeniden biçimlenmiştir. Bu değişim, aile üyelerinin rollerinin, yükümlülüklerinin ve birbirleriyle kurdukları ilişkinin doğasını da yeniden tanımlamıştır.

Moderniteyle birlikte öne çıkan seküler sözleşme kuramları, aileyi kutsal referanslardan arındırarak bireylerin özgür iradesi ve rasyonel çıkarları üzerine kurulu bir toplumsal birliktelik olarak görür. Buna karşın dinî gelenek, aileyi yalnızca hukuki bir sözleşme değil, aynı zamanda ahlaki sorumluluğun ve ilahi düzenin bir yansıması olarak değerlendirir. Bu nedenle modern ve dinî yaklaşımlar, aileye yükledikleri anlam bakımından temelden ayrılır. Bu çalışma, her iki bakış açısını karşılaştırmalı biçimde ele alarak, modern dönemde aile kurumunun geçirdiği dönüşümün yönünü ve kapsamını daha geniş bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Modernite ve Aile Kurumunun Dönüşümü

Modernite, Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle ortaya çıkan, akılcılığı, bilimi, bireyselliği ve seküler değerleri öne çıkaran uzun soluklu bir toplumsal dönüşüm sürecidir. Bu süreç, sadece yeni kurumların ya da düşünce biçimlerinin ortaya çıkışını değil, aynı zamanda geçmişin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Anthony Giddens, modernliği yalnızca içinde bulunulan zamanı anlatan bir dönem olarak değil, geçmişe eleştirel bir gözle bakabilme kapasitesi olarak da tanımlar. Bu açıdan modernite, dini ve geleneksel referanslardan uzaklaşarak bireylerin yaşam tarzlarını, kimliklerini ve gündelik alışkanlıklarını seküler değerler doğrultusunda yeniden şekillendiren bir anlayışa işaret eder. (Giddens, 1998, s. 39) Bu dönüşüm ve yeniden yapılanma sürecinden aile kurumu da nasibini almıştır. (Canatan & Yıldırım, 2011, s. 9) Zira aile kurumunu dönüştürmesi itibarıyla modernite geleneksel değerlerden koparak bireysellik ve hak temelli ilişkilerin öne çıktığı toplumsal dönüşüm sürecine işaret eder.

Modern dönemde aile özel alanın bir unsuru olmaktan çıkmış, giderek toplumsal denetimin ve devlet politikalarının merkezinde yer alan bir kurum haline gelmiştir. Sanayi devrimi sonrasında öne çıkan çekirdek aile modeli,

üretim sürecinden büyük ölçüde kopmuş; buna karşılık tüketimle yakından ilişkilenen bir yapı kazanmıştır. Bu dönemde devlet, toplumsal düzenin devamı için aileye farklı biçimlerde müdahil olmuş; özellikle eğitim, sağlık ve kadın hakları gibi alanlarda uygulanan politikalarla aile üyelerinin rollerini yeniden tanımlamıştır. Böylece modernite aileyi hem bireyselleşme sürecinin bir yansıması hem de kurumsallaşmanın bir sonucu olarak ikili bir yapıya dönüştürmüştür. Ailenin biçimsel olarak değişmesiyle birlikte işlevlerinde de dönüşüm yaşanmış; toplumsal cinsiyet rolleri, ebeveynlik anlayışı ve aile içi ilişkiler yeni anlamlar kazanmıştır. Toplumsal kurumlarda meydana gelen değişimler aile yapısını etkilerken, ailedeki dönüşüm de zamanla toplumun diğer kurumlarının yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. (Demir, 2020, s. 93)

Modern dönemde, toplumsal ve bireysel yaşamda önceliğin giderek sorumluluklardan çok haklara verildiği görülmektedir. Bu yönelimin sonucu olarak, hakların korunması önem kazanırken, sorumluluk bilinci ikinci plana itilmiştir. Böyle bir değişim, temeli karşılıklı yükümlülükler ve fedakârlığa dayanan evlilik ve aile kurumunun zayıflamasına yol açmıştır. Günümüzde aile, modern özgürlük anlayışının bakış açısından kimi zaman bireyin özerkliğini sınırlandıran, kimi zamansa geleneksel otorite ilişkilerini sürdürdüğü düşünülen bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, ailenin toplumsal işlevinin yeniden tartışılmasına neden olmuştur. (Şişman, 2007, s. 596)

Aslında modern toplumlarda bireysel farklılaşmanın ve toplumsal ilişkilerdeki yüzeyselleşmenin giderek artması, insanların birbirleriyle kurduğu duygusal ve sosyal bağları ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Anthony Giddens bu olguyu “uygar ilgisizlik” (civil inattention) kavramıyla açıklayarak modernleşme sürecinin dayanışma, yardımlaşma ve karşılıklı güven gibi geleneksel değerleri geri plana ittiğini vurgular. Ona göre modern birey, kamusal yaşamda başkalarının varlığını fark eder ama bu farkındalık, gerçek bir ilişki ya da duygusal yakınlık kurmaya dönüşmez. Bu durum yalnızca kamusal alanla sınırlı kalmayıp toplumsal yapının en temel birimi olan ailede de kendisini gösterir. Zira modern bireysellik anlayışı, aile üyeleri arasındaki karşılıklı bağlılığı ve aidiyet duygusunu aşındırarak aile kurumunun toplumsal bütünlüğü koruma işlevini zayıflatmaktadır. Böylece bir zamanlar dayanışma, güven ve ortak değerlerin taşıyıcısı olan aile, modern dünyada bireysel özerklik arayışlarının gölgesinde varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. (Giddens, 1990, ss. 1-10)

2.1. Modernitenin temel dinamikleri

Rönesans’la birlikte yükselen modern dünya tasavvuru, Katolik geleneğin inanç sistemi ve yaşam biçimiyle büyük ölçüde çatışmıştır. Bu nedenle Katolik düşüncenin modernleşme sürecine uyum sağlaması uzun süre mümkün olmamıştır. Buna karşın Protestanlık, özellikle “çoğulculuk” ve “laiklik” vurgusu sayesinde modernleşmeyle daha uyumlu bir zemin geliştirmiştir. Protestan ahlakının, dinî öğeleri gündelik yaşamın belirleyici unsurlarından ayırabilme esnekliği, sekülerleşme sürecini hızlandırmış ve böylece toplumsal yapının modern değerler doğrultusunda yeniden biçimlenmesine zemin hazırlamıştır. (Erbaş, 2004, ss. 128-129) Bu dönüşüm dinin toplumsal konumunun yanında onunla yakından ilişkili olan temel sosyal kurumları da etkilemiştir. Özellikle aile, modernleşme sürecinin yarattığı seküler ve birey merkezli dünya görüşünden en fazla etkilenen yapılardan biri olmuştur.

Sekülerleşme üzerine yapılan ilk tartışmalar dinin hem toplumsal hem de bireysel yaşam üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldıracığı varsayımına dayanıyordu. Ancak zamanla bu yaklaşım geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Günümüzde, dinin modernleşme süreciyle birlikte ortadan kalkmadığı; aksine biçim ve işlev bakımından farklı bir görünüm kazandığı kabul edilmektedir. Bu nedenle sekülerleşmeyi, kutsalın bütünüyle kaybolması olarak değil, kutsala yüklenen anlamların ve toplumsal işlevlerin dönüşmesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. (Berger, 1999, ss. 5-18)

Modernitenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan sekülerleşme olgusu, modernleşme süreciyle doğrudan bağlantılı dinamiklerden beslenmiştir. Sekülerleşen toplumlarda bilimsel bilginin öncelik kazanması, ekonomik ve teknolojik ilerlemelerin hızlanması, kapitalizmin yükselişi ve kültürel çeşitliliğin artması gibi gelişmeler bu sürecin temel zeminini oluşturmuştur. Bununla birlikte bireycilik ve rasyonelleşme modern toplumlarda belirgin biçimde öne çıkmış; eşitlikçi değerlerin yaygınlaşması, dinî çoğulculuk ve ılımlılık eğilimlerinin güçlenmesiyle birlikte demokratik düşüncenin de geniş bir kabul görmeye başladığı gözlemlenmiştir. Bireylerin kendi rasyonel tercihleri doğrultusunda karar alabilme imkânlarının artması ise, sekülerleşme sürecini besleyen en önemli sonuçlardan biri olmuştur. (Bruce, 2015, s. 27)

Sekülerleşme süreci, modern dönemde en güçlü etkisini aile kurumu üzerinde göstermektedir. Zira sekülerleşmeyle birlikte, toplumsal yaşamın kolektif sorumluluk ve dayanışma temelleri zayıflamış; bunun yerine bireysel tercihlerin, özerkliğin ve kişisel tatminin ön plana çıktığı yeni bir değer sistemi ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplumlarda bireyin kimliğini ve sosyal konumunu belirleyen temel yapı aile iken, modern toplumda birey giderek

aileden bağımsız bir kimlik inşa etme olanağına kavuşmuştur. Bu dönüşüm, aile içindeki rollerin eşitlik ve bireysel özgürlük ilkeleri doğrultusunda yeniden tanımlanmasına yol açmış; ebeveynlikten evlilik ilişkilerine kadar birçok alanda “ben” merkezli bir karar alma kültürünün yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, aile bağları artık dayanışma ve itaatten ziyade, bireysel haklar ve özgürlükler ekseninde şekillenmektedir.

Sekülerizm, aile yapısını dinî normların belirleyiciliğinden uzaklaştırarak hem hukuki hem de toplumsal düzeyde laik bir çerçeveye taşımıştır. Modern toplumlarda evlilik artık kutsal bir bağ olmaktan çok tarafların karşılıklı rızasına dayanan sivil bir sözleşme olarak görülmektedir. Boşanma, miras ya da çocuk hakları gibi konular ise dinî otoritelerden ziyade devletin hukuk sisteminin düzenleme alanına girmiştir. Böylece aile kurumunun meşruiyet kaynağı kutsal referanslardan toplumsal sözleşmelere, yasal normlara ve bireysel özgür iradeye dayalı bir zemine kaymıştır. Sekülerleşme süreciyle birlikte evlilik dışı birliktelikler, tek ebeveynli aileler ya da alternatif aile biçimlerinin kamusal alanda kabul görmeye başlaması da bu dönüşümün toplumsal yansımalarından biridir. Bu çeşitlenme, ailenin dinî bütünlüğünden uzaklaşarak daha çok toplumsal çoğulculuğun bir ifadesi haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Görüldüğü üzere moderniteyle birlikte aile kurumu bireysel, ekonomik ve kültürel değişimlerin etkisiyle yeniden tanımlanmıştır. Geleneksel toplumlarda dayanışma, kutsallık ve toplumsal roller üzerine inşa edilen aile yapısı; modern dönemde akılcılığın, bireyselleşmenin, cinsiyet rollerindeki dönüşümün, özgürlük anlayışının ve tüketim kültürünün etkisiyle köklü bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte aile, hem toplumsal çözülmenin hem de yeni kimlik ve ilişki biçimlerinin merkezinde yer almış; dolayısıyla modernitenin dinamiklerinin en belirgin biçimde gözlemlenebildiği bir kurum haline gelmiştir. Çalışmanın devamında bu dönüşümün temel bileşenleri; akılcılık, bireyselleşme, cinsiyet rolleri, özgürlük anlayışı ve tüketim kültürü başlıkları altında ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Akılcılık: Modernitenin en belirgin dinamiklerinden biri kuşkusuz akılcılıktır (rasyonalizm). Modern düşünceyle birlikte aile kurumunun dayandığı geleneksel temeller sorgulanmaya başlamış; toplumsal yapının rasyonel ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmesi sürecinde aile, artık kutsal veya ilahi yönü ağır basan bir yapı olarak değil, toplumsal işlevleri bulunan bir birim olarak görülmüştür. Bu yaklaşım, ailenin oluşumunu, işleyişini ve çözülmesini duygusal ya da kültürel değil, ekonomik fayda, bireysel tatmin ve toplumsal verimlilik gibi akıl merkezli ölçütlerle açıklama eğilimini beraberinde getirmiştir. Böylelikle evlilik, sevgi ve sadakat temelli

bir birliktelikten ziyade, tarafların beklentilerini ve çıkarlarını gözetken rasyonel bir sözleşme formuna dönüşmüştür.

Bireyselleşme: Modern topluma geçişle birlikte yaşamın genel akışında bireyselleşmenin belirleyici bir unsur haline geldiği yeni bir toplumsal yapı oluşmuştur. Modernleşmenin bireyselleşmeyi öne çıkardığına vurgu yapan Ferdinand Tönnies, modernleşme sürecinde ortaya çıkan bireyselleşmeyi Batı Avrupa kapitalizminin doğal bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında bireyselliğin toplum yapısı üzerinde doğurduğu yıkıcı etkiler olmuştur. Tönnies'in işaret ettiği tasnife göre cemaat (gemeinschaft) düzeninde bireyler, karşılıksız sevgi, güven ve yardımlaşmaya dayalı ilişkiler aracılığıyla bir arada tutulurken; cemiyet (gesellschaft) yapısında ilişkiler sözleşmeler, çıkar hesapları ve faydacılık üzerine kuruludur. Modern sanayi toplumunun en önemli sorunu cemiyet mantığının giderek baskın hale gelmesiyle bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını gözetmeye başlamasıdır. Bu durum yardımlaşma ve dayanışma gibi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan değerlerin aşınmasına ve sosyal dokunun zayıflamasına yol açmaktadır.(Tönnies, 1955, s. 38) Tönnies'in cemaat–cemiyet formundaki bu ayrımı aile kurumunun da sevgi, aidiyet ve dayanışma temelli bir birliktelikten rasyonel çıkarlar ve bireysel beklentiler ekseninde şekillenen sözleşmesel bir yapıya dönüşümünü anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında modernleşme “biz” merkezli bir anlayıştan “ben” merkezli bir yaklaşıma geçiş olarak değerlendirilebilir. Bu durum toplumda aile ve akrabalık bağlarının zayıflaması, manevi değerlerin gerilemesi ve bunun yerine bireycilik ve faydacılığa dayalı sözleşmeler üzerinden tanımlanan toplumsal ilişkilerin güç kazanması şeklinde somutlaşmaktadır.

Cinsiyet Roller: Sekülerleşme, yalnızca kişisel yaşam alanlarını değil; mesleki hayatı, toplumsal cinsiyet rollerini ve çekirdek ailenin yapısını da derinden dönüştürmüştür. Bu süreç, zamanla farklı aile biçimlerinin ve alternatif yaşam modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Toplumsal değerlerin dönüşmesiyle birlikte bireylerin beklentileri değişmiş; karar alma ve yaşam planlama süreçleri giderek daha serbest, esnek ve kişisel tercihlere dayalı bir nitelik kazanmıştır.(Beck & Beck-Gernsheim, 2012, s. 103) Bireyselleşme süreciyle yakından bağlantılı olarak, aile kurumunun sürekliliğini sağlayan bağlılık, birliktelik ve dayanışma gibi temel değerlerin zayıfladığı görülmektedir. Bu durum, evlilik kurumunu bir yandan daha karmaşık ve kırılgan hale getirirken, diğer yandan bireysel özerkliği ve kendini gerçekleştirme arayışını teşvik eden bir yönelim sergilemektedir. (Pehlivan, 2017, s. 207)

Moderniteyle birlikte cinsiyet rolleri biyolojik farklılıklara indirgenen bir olgu olmaktan çıkarak toplumsal olarak inşa edilen kategoriler şeklinde değerlendirilmeye evrilmiştir. Kadın ve erkek rollerine ilişkin kalıplar, özellikle feminist teorilerin ve insan hakları söyleminin etkisiyle yeniden sorgulanmış ve dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, yalnızca toplumsal algıyı değil, hukuki düzenlemeleri ve aile kurumuna ilişkin tanımları da etkilemiştir. Günümüzde pek çok uluslararası sözleşmede bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması temel bir hedef olarak vurgulanmakta; cinsel yönelim ve kimlik gibi kavramlar aracılığıyla aile olgusuna, geleneksel anlayışın ötesine geçen yeni içerikler ve anlamlar yüklenmektedir. (Yıldız, 2020, s. 278)

Özgürlük: Modern düşünce dünyasında öne çıkan temel eğilimlerden biri, bireyin özgürleşmesi, kendini gerçekleştirme ve arzularını bastırmadan yaşamını sürdürme idealidir. Ancak bu yaklaşım, özellikle seküler değerler temelinde biçimlenen hedonist yaşam anlayışının etkisiyle, bireysel tatmini merkeze alırken uzun vadede bencillik, yabancılaşma ve yalnızlık gibi olumsuz toplumsal sonuçlara yol açabilmektedir. (Tarhan, 2020, s. 76) Bu bakış açısı, toplumsal bütünleşmenin ve kuşaklar arası devamlılığın temel kurumu olan ailenin bağlılık, sorumluluk, sadakat ve fedakârlık gibi değerlere dayandığı gerçeğini çoğu zaman göz ardı etme riski taşır. Nitekim annelik ve ev içi rollerin toplumsal değer açısından gerilemesi, din ve geleneğin yönlendirici gücünün zayıflaması, evliliğe yönelik algıların dönüşmesiyle birlikte; evlilik ve doğum oranlarının düşmesi, evlenme yaşının yükselmesi ve boşanma oranlarının artması dikkat çekmektedir. (Özgün & Günay, 2013, s. 2) Bunun yanı sıra bireylerin yaşam planlarını daha uzun vadeli hedefler üzerine kurmaları, aile kurma, evlilik ve çocuk sahibi olma gibi kararların ertelenmesine yol açmıştır. Günümüzde kariyer, eğitim ve ekonomik istikrar gibi faktörler, bireylerin aileye ilişkin tercihlerini doğrudan etkilemekte; bu durum da geleneksel “erken ve zorunlu” evlilik modelinin yerini, bilinçli tercihlerin ve bireysel zamanlamaların belirlediği daha esnek bir aile yapısına bırakmasına neden olmaktadır.

2.2. Tüketim Kültürü

Modernizmle birlikte değişen tüketim alışkanlıkları ekonomik bir dönüşüm anlamına gelmesinin yanında kimliğin inşası ve toplumsal aidiyetin geleneksel kalıpların dışına taşmasına da zemin hazırlamıştır. Aile kurumu da bu dönüşümden bağımsız kalmamış, tüketim kültürünün belirlediği normatif kalıplar doğrultusunda yeniden biçimlenmiştir. Günümüzde evlilik törenlerinden ev içi yaşam tarzlarına, çocuk bakımına ilişkin tercihlerden sosyal medyada aile yaşamının sergilenme biçimlerine kadar pek çok unsur, görünürlük ve imaj üretimiyle iç içe geçmiştir. Tüketim kültürü, aileyi

dayanışma, sadakat ve fedakârlık gibi geleneksel değerlerden uzaklaştırarak; kişisel tatmin, estetik tercih ve maddi göstergeler etrafında şekillenen, geçici bir birlikteliğe dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu durum, modern aile yapısında yüzeyselleşme ve duygusal bağların ticarileşmesi riskini de beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak, modern dönemde evlilik kurumu ekonomik, kültürel ve toplumsal koşulların etkisiyle giderek daha karmaşık hale gelirken, bireyselliği ve kişisel özgürlükleri ön plana çıkaran bir eğilim göstermektedir. Böyle bir yönelim, aile kurumunun geleneksel dayanışma işlevini zayıflatmakta; buna karşılık bireyin kendi tercihlerini ve öznel yaşam tasarımlarını merkeze alan yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. (Karakuş, 2020, s. 54)

Görünen o ki seküler yaklaşımlar geleneksel aile kurumunun yapısına ciddi tehditler oluşturmaktadır. Aile, modern toplumun getirdiği bireyselleşme, sekülerleşme ve tüketim kültürü karşısında giderek yıpranmakta, çözülmekte ve geleceği öngörülemez hale gelmektedir. Distopik bir yorumla ifade etmek gerekirse aile artık toplumsal dayanışmanın en güçlü sembolü olmaktan uzaklaşmakta; işlevlerini ve saygınlığını kaybederek yerini farklı toplumsal kurumların üstleneceği bir sürece doğru evrilmektedir. Böylelikle aile kurumu, modernitenin vaat ettiği özgürlük ve bireysellik uğruna zayıflayan bir yapı olarak toplumsal çözülmenin ve değer kaybının canlandığı sahne haline gelmektedir.

3. Modernitede Aile, Birey ve Devlet İlişkisi

Modernitenin en önemli sonuçlarından biri geleneksel toplumsal yapıları çözerek yerlerine seküler, rasyonel ve birey merkezli bir toplumsal düzen inşa edilmesidir. Bu dönüşüm sürecinde aile, birey ve devlet arasındaki ilişkiler modernitenin üç temel özelliği olan bireyselleşme, kurumsallaşma ve rasyonelleşme süreçleriyle yeniden tanımlanmıştır.

Modern öncesi toplumlarda aile, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil; aynı zamanda ekonomik üretimin, eğitimin, dinî aktarımın ve toplumsal aidiyetin merkezinde yer alan temel bir kurumdur. Ancak modern dönemde bu işlevlerin önemli bir bölümü devlet tarafından kurumsallaştırılmış, aile bu alanlardan büyük ölçüde çekilmiştir. Bunun sonucunda aile, daha çok duygusal tatminin ve bireysel gelişimin odak noktası haline gelmiştir. Anthony Giddens'e göre modernitenin en belirgin özelliklerinden biri, onun yayılmacı karakteridir. Modern kurumlar, bu yayılımın taşıyıcıları olarak toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmektedir. Dolayısıyla moderniteyi anlamlandırabilmek, öncelikle bu kurumsal dönüşüm süreçlerinin analizini gerektirir. (Giddens, 2010, s. 11)

Moderniteyle birlikte aile kurumu, yalnızca toplumsal işlevleri açısından değil, yapısal bileşenleri bakımından da köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün en belirgin yansımalarından biri, ailenin ekonomik rolünde ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplumlarda üretim birimi olarak işlev gören aile, modern toplumlarda giderek tüketim merkezli bir yapıya dönüşmüştür. Ekonomik işlevdeki bu değişim, aile içi otorite ilişkilerini de yeniden şekillendirmiş; patriyarkal düzene özgü otoriter baba figürünün yerini, daha eşitlikçi ve karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki biçimi almıştır.

Modern devlet ise aileyi, toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan stratejik bir alan olarak görmüş ve bu nedenle aile üzerindeki normatif etkisini hukuk, eğitim ve sosyal politika mekanizmaları aracılığıyla kurumsallaştırmıştır. Böylece birey, aile ve devlet arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmış; aile, modern toplumun dinamikleri doğrultusunda yeniden inşa edilen temel bir kurum haline gelmiştir. Modern düşünce, bireyi kendi aklıyla düşünebilen, karar verebilen ve kendi yaşamını yönlendirme kapasitesine sahip özerk bir varlık olarak tanımlar. Bu bakış açısından hareketle aile, bireyin özgürlük alanını sınırlayan bir yapı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Aydınlanma sonrasında, bireyin aile bağlarından arınarak kamusal ve siyasal bir özneye dönüşmesi düşüncesi idealize edilmiştir. Nitekim Locke'un liberalizmi, bireyin mülkiyet hakkı ve toplumsal sözleşme çerçevesinde kendini gerçekleştirmesine imkân tanıyarak bu sürecin felsefi temelini oluşturmuştur. (Deniz, 2018, s. 51) Locke'a göre bireyler doğa durumunda doğuştan sahip oldukları özgürlük, yaşam ve mülkiyet haklarını koruma amacıyla bir toplumsal sözleşme yaparlar. Bu sözleşme aslında siyasal toplumun temellerini oluşturur. Locke'un düşüncesinde aile bu sözleşmenin öncülü niteliğinde olup mülkiyet bilincinin ve sorumluluk duygusunun ilk kez öğrenildiği yer olarak tanımlanır. Ebeveynlik, bireyin başkalarına karşı etik sorumluluk geliştirmesini sağlayan bir deneyimdir; bu nedenle rasyonel birey, önce aile içinde olgunlaşır. Locke, aileyi siyasal toplumdan ayırmakla birlikte, ahlâki bireyin yetişmesinde temel bir yapı olarak görür. Rousseau ise aileyi farklı bir bağlamda değerlendirir. Ona göre aile, doğal durumdan sivil topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan yapay kurumların bir parçasıdır. Aile biyolojik ihtiyaçları karşılayan bir birliktelik olmasının yanında toplumsal düzenin ve sözleşmeye dayalı yaşam biçiminin bir ürünüdür. Bu çerçevede Rousseau dili, mülkiyeti ve ahlâki nasıl tarihsel süreç içinde oluşmuş toplumsal örgütlenme biçimleri olarak ele alıyorsa; aileyi de benzer şekilde doğal bir olgu değil, tarihsel koşulların ürünü olan bir kurum olarak yorumlar. (Deniz, 2018, s. 54)

Modern ulus-devletler, vatandaşlık, eğitim ve toplumsal değerlerin aktarımı gibi alanlarda giderek ailenin yerini almaya başlamıştır. Devlet, bu süreçte

aile üzerinde yalnızca hukuki değil; ekonomik ve zaman zaman ideolojik bir denetim de kurmuştur. Bu dönüşümün iki temel boyutu bulunmaktadır. İlk olarak, aile hukukunun sekülerleşmesiyle birlikte evlilik, boşanma, miras ve nafaka gibi konular dinî otoritenin alanından çıkarılarak devletin laik hukuk sistemine dâhil edilmiştir. Böylece aile üzerindeki din temelli normatif güç önemli ölçüde zayıflamıştır. İkinci olarak, modern devlet bireyin ahlâki, siyasal ve toplumsal eğitimini aile dışı kurumlar aracılığıyla biçimlendirmeye başlamıştır. Özellikle kamusal eğitim sistemi çocukların kimlik ve değer dünyasını şekillendirme gücünü aileden devralmış ve bu yönüyle toplumsal sosyalleşmede belirleyici hâle gelmiştir. Bu durum, zaman zaman aile ile devlet arasında gerilimli bir ilişkiye de yol açmaktadır. Bir yandan aile, bireyi kendi değer sistemine göre biçimlendirmeye çalışırken; diğer yandan devlet, bireyi evrensel yurttaşlık ilkeleriyle donatmayı amaçlamaktadır. Sonuçta modernite, ailenin toplumsal işlevini dönüştürmüş; onu hem bireyin geliştigi hem de devlet tarafından gözetlendiği bir alan hâline getirmiştir.

3.1. Geleneksel Toplumda Aile Anlayışı

Geleneksel toplumlarda aile kurumu bireylerin biyolojik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olmasının yanında değerlerin, inançların ve kültürel normların aktarıldığı temel bir yapı olarak işlev görmektedir. Geleniğin kendisiyle yoğrulduğu ve özünü aldığı İslam aile anlayışı da aileyi toplumsal düzenin korunması ve manevi değerlerin aktarılması için vazgeçilmez bir kurum olarak kabul eder. Dolayısıyla geleneksel aile anlayışıyla İslam'ın aileye yüklediği anlam ve işlevler arasında büyük ölçüde örtüşen bir çerçeve bulunduğundan her iki kavram çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilecek nitelikte görülmektedir.

İslam düşüncesinde aile biyolojik bir birlikteliğin ötesinde hukuki (fikhî), ahlâki ve toplumsal ilke ve temellerle kuşatılmış bütüncül bir kurumdur. Kur'an ve Sünnet ekseninde şekillenen bu yapı bireysel arzu ve iradenin ötesinde ilahi irade ve toplumsal düzenin korunması amacıyla tanımlanır. Evlilik, çocuk terbiyesi, neslin korunması ve toplumsal istikrar gibi yönleriyle aile İslam toplum düzeninin temel taşıdır.

İslam toplumunda aile eşlerin birlikte yaşamaları ve karşılıklı dayanışma içinde bulunmaları ve çocuk sahibi olma iradelerini ortaya koymaları esasına dayalı bir kurum olarak görülmektedir. Basit ama medeni bir akit ile şekillenen bu yapı yalnızca eşler arasındaki birliktelikten çocuklara ve yakın akrabalara kadar uzanan hak ve sorumluluklarla güçlendirilmiş sosyal ve hukuki bir düzeni ifade etmektedir. (Karaman, 1995, s. 205) Kuran'da aile, insanın huzur bulacağı bir kurum olarak tanımlanmıştır: "İçinizden

kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, aranızda sevgi ve rahmet var etmesi, Allah'ın varlığının delillerindendir. Bunlarda düşünen bir toplum için dersler vardır.”(*Kur'an-ı Kerim, er-Rûm 30/21*, t.y.)

Toplumumuzda aile yapısının oluşumu İslam dininin hükümlerinin yerel kültürle uyum süreci içerisinde gerçekleşmiştir. Tarih boyunca fıkıh, ahlâk ve tasavvuf gibi alanlar aile kurumuna dair hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik bir perspektif ortaya koymuştur. Klasik ahlâk düşüncesinde aile ahlâk (ilm-i ahlâk), ev idaresi (tedbîrü'l-menzil) ve siyaset (siyâsetü'l-müdün) şeklindeki üçlü tasnifin ayrılmaz bir unsuru olarak konumlanmıştır. (Çelebi, 2014, ss. 79-80) Bu çerçevede *tedbîrü'l-menzil*, yani ev idaresi, aile bireyleri arasında adalet, sevgi, merhamet ve sorumluluk bilinci temelinde bir denge kurmayı hedefler. Eşlerin karşılıklı hak ve görevleri, çocukların terbiyesi, ekonomik düzenin adil biçimde yürütülmesi ve aile üyelerinin manevi gelişimi, bu anlayışın başlıca unsurlarını oluşturur. Dolayısıyla İslam ahlâk felsefesinde ev idaresi, sadece maddi düzenin sağlanması değil; aynı zamanda ahlaki ve ruhani bütünlüğün korunması açısından da bir yönetim biçimi olarak değerlendirilir. Bu yönüyle klasik yaklaşım, modern aile yapısından farklı olarak, aile üyelerinin duygusal bağlarını ve karşılıklı sorumluluklarını olduğu kadar ahlâki ve dini yükümlülüklerini de açık biçimde tanımlar.

İslam toplumunda eşlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları bağlamında erkek genellikle ailenin reisi olarak kabul edilmekle birlikte Kur'an-ı Kerim'de kadın ve erkeğin birbirlerinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi oldukları vurgulanmaktadır. Nitekim ayette, “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar...” (*Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/71*, t.y.) bu anlayışı ortaya koymaktadır. Bu çerçevede eşler arasındaki ilişki hiyerarşik bir üstünlükten ziyade karşılıklı yardımlaşma, ortak sorumluluk ve ilahi emir doğrultusunda şekillenen bir dayanışma ilişkisi olarak tanımlanmaktadır.

3.2. Ailenin Hukukî Temelleri

İslam'da aile evlilik akdiyle kurulan hem hukukî hem de ahlâkî bir birlikteliktir. Fıkıhî açıdan nikâh, yalnızca taraflar arasında bir sözleşme değil, aynı zamanda ibadet yönü bulunan bir muamele olarak kabul edilir. Bu nedenle evlilik akdi, hem dünyevi bir düzenleme hem de ilahi iradeye uygun bir taahhüt niteliği taşır. Nikah akdiyle taraflar arasında sözleşme teminat altına alınmakta, tarafların açık rızası (icab ve kabul), kadına verilen ekonomik güvence (mehir), toplumsal ilan ve meşruiyet (şahitlik), evlilikte kadın tarafının korunmasına yönelik temsil (velayet) gibi temel kurallara bağlanmaktadır.

3.3. Ahlâkî Temeller: Sevgi, Merhamet ve Sorumluluk Bilinci

İslam geleneğinde evlilik fiziksel ve hukuki bir bağ olmasının yanında duygusal ve ruhsal bir birliktelik olarak tanımlanır: İslam'da aile sevgi (mevedde) eşler arası karşılıklı duygusal bağ, merhamet ve ailede psikolojik huzur ve güven ortamı (sukûn) öngörür. ("er-Rûm, 30/21", t.y.-a) Fıkıh kaynaklarında evlilik, bireysel tatminin ötesinde *neslin korunması (hıfz-ı nesl)* ve toplumun ahlâkî yapısının devamı için zorunlu bir kurum olarak değerlendirilir. Ayrıca evlilik ve boşanma süreçleri belirli sınırlar ve adalet ilkeleriyle düzenlenmiştir.

Ahlâkî sorumluluk eşler arasında ve çocukların yetiştirilmesi, yaşlılara bakma ve akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesi gibi konularda kendini gösterir. Aile bireyin kendini terbiyesi, cinsel disiplin, sabır, sadakat ve emanet bilinci gibi ahlâkî değerleri yaşadığı ilk sosyal kurumdur. Nikâh taraflara yalnızca evlilik hakları değil, aynı zamanda ahlâkî görevler de yükler. Bu görevler fıkıhta "zıfâf ve muşârake adabı" gibi başlıklar altında işlenmiş; eşler arasında sadakat, yardımlaşma, nafaka, karşılıklı saygı gibi ilkelerle somutlaştırılmıştır. Nikâh sonrasında erkeğin mehir ve nafaka yükümlülüğü, kadının iffet ve sadakat sorumluluğu, karşılıklı sevgi, merhamet ve dayanışma yükümlülüğü (mevedde ve rahmet) gibi haklardan ziyade sorumluluklar ön plandadır. Nikâh böylece sadece bir "birleşme" değil, aynı zamanda iki insanın kutsal olanın hoşnutluğunu kazanma çabasında bir ortaklık kurmasıdır. İslam'da nikâh gizli kalmaması gereken bir eylemdir. (Tirmizî, t.y.-b) Nikâhın ilahi niteliği boşanmanın da rastgele bir eylem değil, ancak belli adalet ölçüleri çerçevesinde ve Allah'ın hoşnut olmadığı son çare olarak gerçekleşebileceğini ifade eder.² Boşanma fikhî olarak caiz görülse de, bu ağır sözleşmenin bozulması ahlâkî ve toplumsal sonuçları dikkate alınarak yapılmalıdır.

3.4. Birey, Aile ve Toplum Arasındaki Sorumluluk

İslam düşüncesinde birey, yaratılmış ve sınırlı bir varlık olarak, yalnızca kendisine değil; Allah'a, ailesine ve topluma karşı da sorumluluk taşır. Hakikati halde toplum, bireylerin toplamı değil; ilahi düzenin bir tezahürü ve değer taşıyıcısıdır. Bu nedenle bireyin özgürlüğü sınırsız değil; hak, sorumluluk ve görev bilinciyle dengelenir. Aile, bireyin ahlâkî, dini ve toplumsal bir eğitim alanıdır. Bunun yanında İslam toplumunda birey topluma karşı aidiyet, katılım ve koruma yükümlülüğüne sahiptir. Evlilik bireysel tercih olmanın ötesinde ümmetin korunması ve neslin devamı açısından önemlidir. Aile, bireyin karakterinin ve değerlerinin şekillendiği ilk eğitim mekânı olarak değerlendirilir.

2 "Allah katında helâllerin en sevilmeveni boşanmadır." (Ebû Dâvûd, Talâk, 3)

İslam'da aile birey-toplum ilişkisini kuran ve sürdüren ana yapıdır. Toplumun ahlâki ve sosyal düzeni ailenin sağlamlığı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) "Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi olanıdır."(Tirmizî, t.y.-a) hadisi aile içi tutumun kişilik ve toplum içindeki ahlâki pozisyonu belirleyici rol oynadığını gösterir. Buna göre iffet, haya, emanet gibi değerler ilk olarak ailede öğrenilir. Kadın, erkek ve çocuk rolleri fitrata uygun ve adaletli şekilde tanımlanır. Aile, bireyin özel alanı olmanın ötesinde, kamu yararının inşa edildiği ilk toplumsal birimdir. Dolayısıyla İslam'da aile; hukukla hukuki, ahlâkla manevi, toplumla sosyal boyutu bütünleştiren bir yapıdır. Modern sözleşme temelli, birey merkezli modellerin aksine, İslam ailesi "hak"tan çok "görev" merkezli bir dengeye dayanır.

3.5. Roller, Görevler ve Haklar: Ebeveyn, Çocuk ve Eş İlişkisi

İslam'da aile, bireyler arası duygusal bir bağ olmasının yanında ilahi emanetin taşındığı, toplumsal düzenin korunduğu ve ahlâki terbiyenin gerçekleştiği bir kurumdur. Buradaki roller ve görevler fitrî özellikler ile Kur'ân ve sünnete dayalı ilkelere göre tanımlanmıştır. Ebeveynlik, özellikle anne-baba figürlerinin çocuğun hem fiziksel hem de ahlâki gelişiminden sorumlu tutulduğu emanet merkezli bir görevdir. Anne, çocuğun temel terbiyesinden ilk duygusal bağların inşasından sorumludur. Baba, hem maddi temin hem de ahlâki ve dini rehberlikten yükümlüdür. Çocuğun eğitimi, "terbiye" kavramıyla ifade edilir ve bu, akademik gelişimin yanında ahlâki ve ruhsal gelişimi de kapsar.

Eşler arası ilişki ise, ne tek taraflı otoriteye ne de sınırsız özgürlük alanlarına dayanır. Aksine, karşılıklı haklar ve sorumluluklar dengesi temelinde şekillenir. Erkek, nafaka, koruma yükümlülüğünü üstlenirken kadın sadakat, iffet ve evin iç düzenini sürdürme sorumluluğu taşır. Ancak bu roller mutlak değil, şartlara göre yeniden yorumlanabilir. Kadın da erkek de, birbirinin koruyucusu ve tamamlayıcısıdır. ("el-Bakara, 2/187", t.y.)

Çocuk ise, sadece sevilip büyütülecek bir varlık değil; emanet, hak sahibi ve ahlâkî eğitimle yükümlüdür. Yaşama, eğitim, korunma, güzel isim, adaletli davranılma gibi temel hakları ebeveynin sorumluluk alanına dahildir. Modern toplumda çocuk, "özerk birey" olarak değerlendirilmiş, eğitim daha çok okul ve devlet politikalarının alanına bırakılmış; tır. Haklar öne çıkarken, aile içi rehberlik işlevi zayıflamıştır.

4. Karşılaştırmalı Analiz: Seküler ve İslami Aile Kuramlarının Temel Farklılıkları

4.1. Ontolojik ve Epistemolojik Zeminler

Aile olgusu, felsefi temelleri itibarıyla varlık teorisi, değer teorisi ve bilgi teorisi çerçevesinde ele alınması gereken çok katmanlı bir yapı olarak ele alınmalıdır. Laik-seküler yaklaşımlar bilgi ediniminde yalnızca akıl ve beş duyu organına dayalı bir yöntemi yegane kaynak kabul eder. Buna karşı İslam düşüncesi bilginin kaynağını insanın sınırlı algısına indirmez. Kur'an ve Sünnet'i aslı bilgi otoritesi olarak görür, ancak akıl ve duyu verileri de bütünüyle dışlamaz. Bilgi kaynaklarındaki bu farklılık aile kurumunun kavramsallaştırılmasında belirleyici rol oynar. Seküler yaklaşımlarda aile, insan merkezli bir sözleşme ya da toplumsal uzlaşma biçimi olarak tanımlanırken; İslamî paradigmanda aile, ilahi iradeyle temellendirilen bir varlık düzeni içinde konumlanır. Dolayısıyla iki yaklaşım arasındaki ayrım, yalnızca haklar, roller veya kurumsal işleyiş düzeyinde değil; çok daha derin bir düzlemde, yani ontolojik ve epistemolojik temellerde ortaya çıkar. Aileye dair anlayışın hangi değerler üzerine inşa edildiği, nasıl meşrulaştırıldığı ve ne tür bir insan ve toplum tasavvuruna dayandığı bu felsefi zeminde anlam kazanır. Başka bir deyişle, aile kurumuna ilişkin tüm yorumlar, ait oldukları bilgi ve varlık anlayışının yansıması olarak şekillenir.

4.1.1. Ontolojik Temel: İnsan, Aile ve Varlık Anlayışı

İslami düşüncesinde ontoloji Allah merkezlidir (teosentrik). Aile, insanın fitrî doğasına uygun olarak yaratılışın bir parçası ve ilahi takdirin bir tezahürü olarak kabul edilir. Aile, insan fıtratına uygun, doğal bir birlikteliktir. ("er-Rûm, 30/21", t.y.-b) Toplumun değil, Allah'ın iradesine dayalı bir kurumdur; varlık düzleminde hakikatle (hak) ilişkili, ilahi düzene hizmet eden bir yapıdır. Bu yaklaşımda insan mutlak özerk bir varlık değil; Allah'a karşı sorumlu, sınırlı ve emaneti yüklenmiş bir varlıktır. Bu nedenle aile kurumu da bireysel iradenin ürünü değil, ilahi düzenin bir tezahürü olarak anlam kazanır. Aile, bu yönüyle yalnızca toplumsal bir ihtiyaç değil, aynı zamanda varlığın ilahi düzenine hizmet eden bir yapı olarak görülür.

Seküler düşünce ise insan merkezli (antroposentrik) bir ontolojiye dayanır. Bu yaklaşımda aile, kutsal bir varlık düzenine ait değil; tarihsel, toplumsal ve bireysel tercihler doğrultusunda kurulan bir yapıdır. Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin sözleşme teorilerinde aile, bireylerin özgür iradeleriyle oluşturdukları bir toplumsal inşaa olarak ele alınır. Dolayısıyla seküler anlayışta aile, doğuştan verilmiş değil; değişebilir, yeniden tanımlanabilir ve bireysel çıkarlarla şekillenen bir kurumdur.

Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark, varlığın kaynağına dair kabullerden doğar. İslamî düşüncede aile, “hakikat”e bağlı bir varoluş biçimi iken; seküler paradigma, onu insanın kendi değerlerini üreten özerk bir özne olarak yeniden tanımlar. Böylece aile, birinde ilahi düzene, diğesinde ise bireysel özgürlüğe dayalı iki farklı ontolojik temelde anlam bulur.

4.1.2. Epistemolojik Temel: Bilgi Kaynağı ve Aileyi Anlamlandırma

İslamî düşüncede bilgi anlayışı, vahiy, akıl ve fitrat arasında kurulan dinamik bir dengeye dayanır. Vahiy, hakikatin mutlak kaynağı olarak kabul edilir; akıl ise bu hakikati kavrama, yorumlama ve uygulama aracıdır. Fitrat, insana doğuştan verilen ilahi yönelim olarak, bilgiyle ahlâk arasındaki bağı kurar. Bu nedenle evlilik meşruiyetini ilahi bilgiye dayandırır; roller, haklar ve görevler metafizik referanslarla tanımlanır, ahlâki normlar, değişmeyen ilkeler (mevedde, rahmet, adalet) etrafında inşa edilir. Bu yapı epistemolojik olarak nesnel ve aşkın bir hakikat anlayışına sahiptir. Aile, bireyin keyfi tasarrufuna açık değil; bilinçli uyum ve teslimiyet gerektiren bir kurumdur.

Buna karşılık seküler epistemoloji, temelde rasyonalist, ampirik ve relatif bir bilgi anlayışına yaslanır. Bu yaklaşımda aileye dair bilgi, vahye değil, sosyoloji, psikoloji ve hukuk gibi beşerî bilimlerin verilerine dayanır. Ailenin biçimi ve işlevi tarihsel koşullar, kültürel normlar ve bireysel tercihler doğrultusunda değişebilir. Dolayısıyla aile kutsal bir kurum değil, gözlemlenebilir ve açıklanabilir bir toplumsal olgu olarak ele alınır.

İslamî ve seküler epistemolojiler arasındaki bu farklılık, yalnızca bilgi kaynakları düzeyinde değil; aynı zamanda aile kurumunun işlevi, sürdürülebilirliği ve değer sistemi üzerinde de belirleyici etkilere sahiptir. Aileyi bir emanet mi yoksa bir anlaşma olarak görmek; bireyi ilahi iradeye bağlı bir kul mu, yoksa özerk bir özne olarak mı tanımlamak gerektiği soruları, iki paradigmanın en temel ayrışma noktalarını oluşturur. Bu farklı bakış açıları, modern dünyada aile kurumunun krizlerle baş etme kapasitesini ve toplumsal istikrarı doğrudan şekillendirmektedir.

4.2. Birey-Toplum İlişkisindeki Farklı Bakışlar

Aile kurumunun anlaşılması, sadece ev içi ilişkilerle sınırlı olmayıp, birey-toplum ilişkisine dair kuramsal varsayımlarla da doğrudan ilişkilidir. Seküler ve İslami aile kuramları, bireyin toplumsal yapı içindeki yerini ve rollerini farklı zeminlerde temellendirir. Bu farklılıklar aileyi ya bireyin özgürlük alanı ya da toplumun ahlâki temel taşı olarak konumlandırma biçiminde belirginleşir. Modern seküler düşünce, bireyi temel özne kabul eder. Bu perspektife göre toplum, bireylerin rızasıyla oluşturulmuş bir sözleşme

ve uzlaşa ürünüdür. Birey, kendi yaşamına dair kararları verme hakkına sahip özerk bir varlık olarak tanımlanır. Toplumsal kurumların görevi bireyin haklarını sınırlamak değil, aksine bireyin özgürlüğünü geliştirecek biçimde düzenlemektir. Bu çerçevede aile bireysel tatmin, psikolojik refah ve sosyal işlevsellik aracı olarak görülür. Aile içi roller toplumsal müzakere ve rızaya dayanarak yeniden tanımlanabilir. Toplumun birey üzerindeki etkisi, çoğunlukla sınırlı ve sorgulanabilir bir çerçevededir. Sonuç olarak, modernite bağlamında birey, toplumdan önce gelir; aile ise bireyin haklarını kullanabildiği bir kişisel alan olarak anlaşılır.

Moderniteyle birlikte aile kurumunun yapısal bir dönüşüm sürecine girdiği, farklı biçimlerde varlığını sürdürse de her geçen gün yıpranma ve çözülme eğilimi gösterdiği, geleceğine dair öngörülerin ise belirsiz olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede ailenin artık geçmişteki kadar güçlü bir konumda bulunmadığı, geleneksel bir kurum olarak toplumsal işlevini ve saygınlığını kaybetme sürecine girdiği; hatta gelecekte, ailenin üstlendiği rollerin ve sorumlulukların, farklı toplumsal kurumlar tarafından devralınabileceği ileri sürülmektedir. (Duman, 2012, ss. 47-49)

Günümüz aile yapısındaki dönüşüm farklı toplumsal ve demografik göstergelere de yansımaktadır. Öne çıkan temel sorun alanları şu şekilde sıralamak mümkündür.

Boşanma oranlarının artışı: Modern yaşamın getirdiği bireyselleşme, evlilik kurumunun sürekliliğini olumsuz etkilemekte, boşanma oranlarının yükselmesine yol açmaktadır. Parçalanmış ailelerin çoğalması hem eşler arasında hem de çocuklar açısından yeni sosyal ve psikolojik sorunlar doğurmaktadır.

Doğurganlık oranlarının düşmesi: Ailelerin daha az çocuk sahibi olması, geleneksel geniş aile tipinden çekirdek aileye doğru geçişin belirginleşmesine neden olmaktadır. Kırsal bölgelerde ortalama çocuk sayısı daha yüksek iken, kentleşme ile birlikte doğurganlık oranları gerilemektedir.

Yaşlı bakımındaki dönüşüm: Modern yaşam pratikleri özellikle kentleşme ve bireyselleşme süreciyle birlikte yaşlıların geleneksel olarak çocuklarının yanında yaşama tercihinin zayıflamasına neden olmuştur. Huzurevi, bakımevi ve profesyonel bakım hizmetlerinin artan oranda tercih edilmesi, aile bağlarının zayıfladığına işaret etmektedir.

Aile içi ilişkilerin zayıflaması: Medyanın, özellikle televizyon ve internet kullanımının yaygınlaşması, aile bireyleri arasındaki yüz yüze iletişim yoğunluğunu azaltarak aile içi bağların niteliğini olumsuz etkilemektedir.

Gençlerde zararlı alışkanlıklar: Genç nüfusun alkol, sigara ve uyuşturucu gibi bağımlılıklara yönelmesi, bireyselleşmenin aile üzerindeki olumsuz yansımalarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. (Çapcıoğlu, 2018, ss. 27-32)

4.3. Ahlâk ve Hukuk Bağlamında Evlilik

Evlilik, yalnızca toplumsal bir kurum değil; hem bireylerin hak ve yükümlülüklerini belirleyen hukuki bir akit, hem de ortak yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli ahlâkî değerlerin pratiğe dönüştüğü bir alan olarak iki boyutlu bir nitelik taşır. Ancak bu iki boyut —hukuk ve ahlâk— farklı düşünce geleneklerinde birbirinden farklı biçimlerde temellendirilmiştir. Seküler hukuk sistemlerinde evlilik, esas itibarıyla bireylerin karşılıklı rızasına dayalı bir sivil sözleşme olarak kabul edilir. Tarafların evlenme, boşanma, mal paylaşımı ve velayet gibi konulardaki hakları pozitif hukuk çerçevesinde güvence altına alınır. Evliliğin bu formu, ahlâkî değil, hukuki bir bağ niteliğindedir; dolayısıyla yükümlülüklerin dayanağı vicdan veya gelenek değil, devletin belirlediği normlardır. Boşanma da bu çerçevede, sözleşmenin feshine denk bir hukukî işlem olarak değerlendirilir. Bu anlayışta, ahlâk evliliğin gönüllü sürdürülebilirliği için değerli görülse de, hukuk açısından zorunlu bir bağlayıcılığı bulunmaz.

İslam düşüncesinde evlilik yalnızca hukuki bir sözleşme değil, aynı zamanda ilahi bir akit (misâk-ı galîz) ve ahlâkî bir sorumluluk alanıdır. Fikhî çerçevede nikâh bir akit (akad) olmakla birlikte, Kur'an ve hadislerde bu akde “ağır ve ciddi bir sözleşme” anlamı yüklenmiştir. (“en-Nisâ, 4/21”, t.y.) Hukuki yönü itibarıyla nikâh akdi, şahitlik, mehir, nafaka gibi maddi yükümlülükleri içerir. Ancak bu akit, sadece dünyevi değil, uhrevî sorumlulukları da beraberinde getirir. Sevgi (mevedde), merhamet (rahmet) ve sükûn (sekîne) kavramları evliliğin özellikle ahlâkî yönüne vurgu yapmaktadır. Tarafların birbirlerine karşı görevleri sadakat, saygı ve adalet temelindedir. Boşanma hakkı tanınmış olmakla birlikte bu hak kul hakkı ve toplumsal sorumlulukla sınırlandırılmıştır. Bu yönüyle İslam’da hukuk ve ahlâk ayrıştırılmadan bir bütünlük içinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla nikâh, yalnızca hukuken geçerli bir işlem değil, Allah huzurunda verilen söz ve sorumluluk demektir.

4.4. Aile İçi Roller

Aile içi roller toplumun insan anlayışını, cinsiyet algısını ve otorite yapısını yansıtan temel göstergelerden biridir. Bu rollerin nasıl tanımlandığı; bireyler arası ilişkilerdeki hiyerarşi, sorumluluk paylaşımı ve özgürlük alanlarını da doğrudan belirler. Seküler ve İslami aile kuramları bu konuda farklı öncüllere dayanır: biri toplumsal cinsiyet teorisi ve bireycilik zemininde, diğeri ise fitrat, görev ve ilahi düzen ilkeleri çerçevesinde roller inşa eder.

Aile içi rollerin tanımlanması bireyler arası görev paylaşımının yanında aile kurumunun değer sistemini, sürekliliğini ve ahlâkî niteliğini de belirler.

Seküler yaklaşımlar toplumsal cinsiyet teorilerinin etkisiyle biyolojik farklılığı belirleyici bir unsur olarak görmez. Cinsiyet, toplumsal süreçler içerisinde öğrenilen ve kültürel olarak inşa edilen bir kimliktir. Bu nedenle “annelik”, “babalık” veya “eşlik” rolleri sabit değil, müzakereyle yeniden tanımlanabilen esnek toplumsal roller olarak değerlendirilir. Aile, bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda şekillenen değişime açık bir alan hâline gelir. Kadın ve erkek arasındaki görev paylaşımı eşitlik ilkesiyle düzenlenir; karar alma süreçleri karşılıklı rızaya dayanır. Bu model bireysel özerklik açısından kazanımlar sağlasa da, zaman zaman otorite boşlukları ve rol belirsizlikleri doğurabilir.

İslamî aile anlayışı ise cinsiyeti sadece biyolojik bir farklılık olarak değil, aynı zamanda yaratılış (fitrat) temelli bir varoluş farkı olarak kabul eder: Erkek ve kadın yaratılışta farklıdır, ancak değer bakımından eşittir. (“el-Hucurât, 49/13”, t.y.) Roller, bu fitrî farklılık doğrultusunda tanımlanır. Erkeğe koruyuculuk ve sorumluluk; kadına merhamet, terbiye ve destek öncelikli görevler yüklenmiştir. Bu roller mutlak değil; değişen şartlara uyumlu ancak ilkesel düzeyde sabittir.

Kadın ve erkek arasındaki farklılık basit bir tesadüf ya da biyolojik bir ayrıntı değil, aksine birbirini tamamlayan fakat özdeş olmayan iki varlık boyutunun tezahürüdür. Bu iki cinsin yalnızca eşitlikçi bir ortak paydaya indirgenmesi, onların yaratılışta sahip oldukları özgün niteliklerin ve ilahi düzenin yansıttığı çeşitliliğin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Zira her iki cins farklılıklarıyla birlikte bütünsel bir uyumun parçalarıdır. Bununla birlikte kutsal referanslardan koparılan modern seküler zeminde kadın ve erkek yalnızca bireysel özerklikleri üzerinden tanımlanmakta varoluşsal olarak birbirini tamamlamaları gereken bir ilişki yerine rekabet ve karşıtlık zeminine çekilmektedir. Bu durum, tamamlayıcı ilişkilerin yerini çatışmacı dinamiklere bıraktığı ve toplumsal cinsiyetin asli dengesinin aşıldığı bir sürece işaret etmektedir. (Nasr, 1995, ss. 70-71)

Aile içi otorite meselesi de iki paradigmanın ayrıştığı önemli bir alandır. Seküler sistem, otoriteyi eşitlik ilkesi doğrultusunda paylaşır; kararlar karşılıklı müzakereyle alınır. İslamî sistemde ise otorite, üstünlük değil sorumluluk anlamına gelir. Ailede reislik kavramı (“en-Nisâ, 4/34”, t.y.) erkek için sorumluluğu üstlenme ve adaletle yönlendirme anlamına gelir. Bu otorite mutlak olmayıp danışma (şûrâ) ve adalet ilkeleriyle sınırlandırılmıştır. Kadın, ailede aktif bir karar vericidir; ancak genel işleyişte erkeğin sorumlu

liderliği esastır. Burada otorite bir tahakküm değil, daha büyük sorumlulukla yükümlü olma halidir.

Bir diğer husus da özgürlük konusudur. Seküler anlayışta aile bireylerinin özgürlüğü, öz-yönetim ilkesine dayanır. Her birey kendi yaşam alanında karar alma hakkına sahiptir. Aile, bireyin özgürlük alanını sınırlamamalı; aksine geliştirmelidir. Bu durum evlilikte “bireysel alan” vurgusunu artırır; yükümlülükten çok hak temel alınır. İslam’da özgürlük mutlak değil; sorumlulukla dengelenmiş bir özgürlük anlayışdır. Kadın ve erkek Allah’a karşı sorumlu varlıklardır; bu sorumluluk özgürlüğün sınırını belirler. Aile, bireyin arzu ve tercihlerini sınırsızca gerçekleştirdiği bir alan değil; birbirine karşı görevlerin ve hakların dengelendiği ahlâkî bir alandır. Evlilikte özgürlük, başkasına zarar vermeden, emanet ve adalet ilkesiyle uyumlu biçimde yaşanır.

Sonuç

Modern çağın birey merkezli toplumsal yapısı, aile kurumunu derinden etkilemiş; biçimsel ve anlamsal düzeyde dönüştürmüştür. Evliliğin tanımı, eş ve ebeveyn rolleri, çocuk eğitimi, sorumluluk paylaşımı ve boşanma gibi alanlarda ortaya çıkan bu değişim aileyi toplumsal istikrarın değil, bireysel tercihin alanı hâline getirmiştir.

Bu çalışmada görüldüğü üzere, İslamî aile anlayışı ile modern seküler sözleşme kuramları arasındaki farklılıklar yüzeydeki toplumsal uygulamaların ötesinde, derin bir ontolojik ve epistemolojik ayrışmaya dayanmaktadır. Günümüz dünyasında bireysellik, özgürlük ve tüketim gibi değerler, insan ilişkilerini yeniden tanımlarken, aile kurumu kimi zaman bireysel özerkliğin önünde bir engel gibi sunulmaktadır. Oysa aile, bireyin özgürlüğünü sınırlayan bir yapıdan çok, o özgürlüğe anlam ve yön kazandıran bir birliktelik biçimidir. Evlilik ve aile, yalnızca sorumluluk yükleyen bir düzen değil, insanın dayanışma, şefkat ve bağlılık gibi temel varoluşsal ihtiyaçlarını karşılayan bir değer alanıdır. Bu nedenle, modern özgürlük anlayışı ile geleneksel bağlılık bilinci arasında yeni bir denge kurulması kaçınılmaz görünmektedir.

Bunun yanında aile kurumuna dair sağlıklı bir yaklaşım din, gelenek, modernite ve hukuku birbirini dışlayan unsurlar olarak değil, birlikte anlam üretebilecek tamamlayıcı dinamikler olarak görmeyi gerektirir. Bu perspektifle toplumsal dayanışma korunurken bireysel özgürlük alanları da güvence altına almak mümkündür. Evliliğin hukuki bir birliktelik olmasının yanında kendine özgü değerlerin ve anlamlar taşıyan bir yaşam biçimi olduğu kabul edilmelidir. Aile bireylerinin duygusal bağ kurma, dayanışma ve karşılıklı destek arayışı zayıflık değil, toplumsal varoluşun temel gerekliliklerinden biri olduğu

unutulmamalıdır. Dolayısıyla özgürlüklerin kapsamı genişletilirken toplumsal bağları koparacak veya aile yapısını aşındıracak bir yöne evrilmesinin önüne geçilmelidir. Hakların korunması kadar sorumlulukların da canlı tutulması, aileyi yalnızca işlevsel bir kurum değil, aynı zamanda bireylere anlam, güven ve aidiyet sağlayan bir değer alanı olarak güçlendirecektir.

Sonuç olarak, gerek modern paradigmanın bireyselleşmeyi aşırı yücelten yapısı gerekse geleneksel değerlerin dönüşüme uğradığı günümüz toplumunda aile kurumunun yeniden güçlendirilmesi için geleneksel ilkelerin rehberliğinde bir denge kurulması zorunludur. Bu bağlamda sorumluluk temelli aile anlayışı, modern hak merkezli yaklaşımların doğurduğu kırılğanlıkları aşmak için önemli bir imkân sunmaktadır. Evliliğin “ilahi bir misak” olarak yeniden anlamlandırılması, çiftler arasındaki bağı yüzeysel rızadan kalıcı sadakate dönüştürebilir. Toplumsal rollerin adalet ve esneklik ilkeleriyle yeniden yorumlanması, değişen ekonomik ve kültürel koşullara rağmen aile kurumunun sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Ayrıca çocukların yalnızca bilgiyle değil, maneviyat ve erdemle yetiştirilmesi, ahlâki bir toplumun yeniden inşasında belirleyici bir oynayacaktır. Devletin de aileyi ikame eden değil, destekleyen bir kurum olarak konumlanması, toplumsal bütünlüğün korunması için zorunludur. Böylece aile, modern bireycilik ile geleneksel dayanışma arasında bir köprü işlevi görerek, hem bireyin hem toplumun varoluşsal dengesini yeniden tesis edebilir.

Kaynakça

- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2012). *Aşkın Normal Kaosu* (N. Ermiş, Çev.). İmge Kitabevi.
- Berger, P. L. (Ed.). (1999). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. William B. Eerdmans Publishing Company.
- Bruce, S. (2015). Sekülerleşme: Sistematik Bir Betimleme (İ. Çapcıoğlu, Çev.). İçinde M. A. Kirman & İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* (ss. 25-44). Otto Yayınları.
- Canatan, K., & Yıldırım, E. (2011). *Aile Sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Çapcıoğlu, İ. (2018). Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile. *Journal of Turkish Studies*, 13(2), 19-34. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13343>
- Çelebi, K. A. (2014). *Ablâk-ı Alâ'î* (M. Koç, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Demir, Z. (2020). Aile Kurumunda Sabiteler ve Değişkenler. İçinde M. Çevik (Ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla Aile Kongresi Bildiriler Kitabı*. Semih Ofset.
- Deniz, M. F. (2018). An Analysis of Religion-Political Relations in Terms of Social Contract Theory. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), 45-59. <https://doi.org/10.30622/tarr.408221>
- Duman, M. Z. (2012). Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4).
- El-Bakara, 2/187. (t.y.). İçinde *Kur'ân-ı Kerîm*.
- El-Hucurât, 49/13. (t.y.). İçinde *Kur'ân-ı Kerîm*.
- En-Nisâ, 4/21. (t.y.). İçinde *Kur'ân-ı Kerîm*.
- En-Nisâ, 4/34. (t.y.). İçinde *Kur'ân-ı Kerîm*.
- Erbaş, A. (2004). *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*. İnsan Yayınları.
- Er-Rûm, 30/21. (t.y.-a). İçinde *Kur'ân-ı Kerîm*.
- Er-Rûm, 30/21. (t.y.-b). İçinde *Kur'ân-ı Kerîm*.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Polity Press.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları* (E. Kuşdili, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Say Yayınları.
- Karakuş, R. (2020). İnsan Anlayışlarının Aile Hayatına Etkisi: Ailenin Sonu Mu? İçinde M. Çevik (Ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla Aile Kongresi Bildiriler Kitabı*. Semih Ofset.
- Karaman, H. (1995). *İslam'da Kadın ve Aile*. Ensar Neşriyat.
- Kur'an-ı Kerim, er-Rûm 30/21*. (t.y.).

Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/71. (t.y.).

Nasr, S. H. (1995). Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumu (Ş. Yalçın, Çev.). İçinde *Makaleler 1*. İnsan Yayınları.

Özgül, B., & Günay, G. (2013). Gençlerin Evlilik ve Aile Yaşamına İlişkin Tutumları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(11), 1-16.

Pehlivan, O. (2017). *Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Şişman, N. (2007). Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın. İçinde Ö. Çaha (Ed.), *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu*. Ensar Neşriyat.

Tarhan, N. (2020). Gelenekten Modernizme Ailede Yeni Doğrular. İçinde M. Çevik (Ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla Aile Kongresi Bildiriler Kitabı*. Semih Ofset.

Tirmizî. (t.y-a). Menâkıb, 63. İçinde *Sünenü't-Tirmizî*.

Tirmizî. (t.y-b). Nikâh, 6. İçinde *Sünenü't-Tirmizî*.

Tönnies, F. (1955). *Community and Association* (C. Loomis, Çev.).

Yıldız, N. (2020). Uluslararası Kuruluşların Sözleşmelerinde “Aile”ye Bakış. İçinde M. Çevik (Ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla Aile Kongresi Bildiriler Kitabı*. Semih Ofset.